

ادراکات اعتباری و مسأله معقولات

«خوانشی نو از نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی»

مؤلف: زینب یوسف زاده

با مقدمه دکتر سید محمد علی دیباجی

دانشیار دانشگاه تهران

سرشناسه: یوسف زاده، زینب، ۱۳۶۲-

عنوان و نام پدیدآور: ادراکات اعتباری و مسأله معقولات: خوانشی نو از نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی / مؤلف: زینب یوسف زاده؛ با مقدمه سیدمحمد علی دیباجی.
مشخصات نشر: تهران: اندیشگان، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۸۵ص.

شابک: 978-600-8300-18-2

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه؛ ص. [۱۷۵]-۱۸۵.

موضوع: طباطبائی، سید محمدحسین، ۱۲۸۱-۱۳۶۰ -- دیدگاه درباره معقولات ثانیه

موضوع: معقولات ثانیه

شناسه افزوده: دیباجی، سیدمحمدعلی، ۱۳۴۴-، مقدمه نویس

رده‌بندی کنگره: BBR ۱۳۹۵/م ۶ ی ۹۱۱۰۱

رده‌بندی دیوئی: ۱۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۹۳۷۸۲

انتشارات اندیشگان با حمایت مالی کانون همیاری نور آفرینش

ادراکات اعتباری و مسأله معقولات

«خوانشی نو از نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی»

زینب یوسف زاده

ناظر فنی

حسن محمد حسین زاده

صفحه‌آرا

مریم سلیمی

نوبت چاپ: بهار ۹۵

شمارگان: ۵۰۰ جلد

قیمت: ۱۶۰۰۰۰ ریال

کلیه حقوق چاپ و نشر مخصوص و محفوظ ناشر است

آدرس: تهران - میدان انقلاب اسلامی - خیابان کارگر شمالی بالاتر از نصرت - پلاک ۱۱۵۰

تلفن: ۶۶۵۶۹۸۹۱ و ۶۶۹۳۱۶۶۹ دورنگار: ۸۹۷۸۴۵۵۸

وبسایت: www.hamyari.co

فهرست مطالب

مقدمه ۱۱

مقدمه نویسنده ۱۷

گفتار اول

کلیات کتاب و روش علمی

کلیات کتاب و روش شناسی ۲۱

موضوع مورد بحث ۲۴

معرفی پیشینه نظری و پژوهشی موضوع ۲۶

حیات علمی علامه طباطبائی ۲۷

زندگی نامه علامه طباطبائی ۲۷

نوآوری های فلسفی علامه طباطبائی ۲۸

علامه طباطبائی، فیلسوفی نو صدرایی: ۳۱

رنالیسم هستی شناختی علامه طباطبائی ۳۳

رنالیسم معرفت شناختی علامه طباطبائی: ۳۴

روش فلسفی علامه طباطبائی ۳۶

عقلانیت در تفکر علامه طباطبائی ۳۷

گفتار دوم

شناخت معقول در فلسفه اسلامی

۴۳	اهمیت و جایگاه «معقول» در فلسفه اسلامی
۴۷	اقسام معقول
۴۸	بحث از معقول در آثار حکمای بزرگ مسلمان
۴۹	معقولات و انواع آن در دیدگاه فارابی
۴۹	بازشناسی معقول از محسوس
۵۰	نحوه تحصیل معقولات
۵۱	مطالعات و رولات با خارج در دیدگاه فارابی
۵۲	اقسام معقولات نزد فارابی
۵۳	تعریف معقول اول
۵۳	تعریف معقول ثان
۵۵	معقول ثانی منطقی در آثار ابن سینا
۵۹	تمایز میان معقول منطقی و فلسفی نزد سهروردی
۶۱	اوصاف معقولات ثانی نزد سهروردی
۶۳	مصادیق معقولات ثانی نزد سهروردی
۶۳	تحلیل وجود شناختی معقول ثانی (دیدگاه ملاصدرا)
۶۴	آغاز دیدگاه ملاصدرا: تحقق حیثیات خارجی معقولات ثانی فلسفی
۶۵	تغایر حقیقی حیثیات خارجی متعلق به معقولات ثانی فلسفی
۶۶	معنای انتزاعی بودن معقولات ثانی فلسفی
۶۷	سازگاری انتزاعی بودن معقولات ثانی فلسفی با خارجیت آنها
۶۸	میزان و کیفیت حکایت معقولات ثانی فلسفی از خارج
۶۹	دیدگاه نهایی ملاصدرا پیرامون معقولات ثانی فلسفی
۶۹	وجود معقول ثانی به وجود منشا انتزاع خود (دیدگاه علامه طباطبائی)
۷۱	ویژگی های معقول ثانی از منظر علامه طباطبائی
۷۳	شناخت عقل در فلسفه اسلامی
۷۳	معنای لغوی عقل
۷۴	معنای اصطلاحی عقل
۷۴	معانی عقل نزد فارابی

عقل به عنوان قوه نفسانی نزد فارابی ۷۶

قوه عاقله و اقسام آن نزد فارابی ۷۷

گفتار سوم

نقش عقل عملی در پیدایش معقول

رابطه عقل نظری و عقل عملی ۸۳

عقل عملی مبداء ادراک است ۸۴

عقل عملی مبداء حرکت است ۸۷

گفتار چهارم

نظریه ادراکات اعتباری علامه طباطبائی

معرفی نظریه ۹۳

تعریف اعتبار ۹۳

ضرورت اعتبار ۹۵

نخستین اعتبار ۹۹

تبارشناسی اعتباریات ۱۰۲

ملاک اعتباری بودن ادراکات نزد علامه طباطبائی ۱۰۴

رابطه اعتباریات و حقایق در دیدگاه علامه طباطبائی ۱۰۵

ارتباط بین باید و هست در اعتباریات ۱۰۸

تأثیر نظریه ادراکات اعتباری علامه بر چند بحث فلسفی ۱۱۳

تأثیر نظریه ادراکات اعتباری بر بحث وجود ذهنی ۱۱۳

تفاوت بحث وجود ذهنی با بحث مناط صدق قضایا ۱۱۶

صدق و کذب در اعتباریات ۱۱۶

تطابق عوالم، سر مطابقت ذهن و عین ۱۲۰

تأثیر نظریه ادراکات اعتباری بر فلسفه اخلاق ۱۲۱

جنبه معرفت شناسی اخلاق نزد علامه طباطبائی ۱۲۲

توجیه جاودانگی اصول اخلاقی بر مبنای نظریه اعتباریات علامه در دیدگاه استاد مطهری ۱۲۴

تبیین دیدگاه استاد مطهری بر جاودانگی اصول اخلاقی ۱۲۹

گفتار پنجم

تفسیرهای معاصر از نظریه ادراکات اعتباری

- ۱۳۷..... اجمالی از دیدگاه علامه
- ۱۳۷..... دیدگاه استاد مطهری پیرامون رابطه حقیقت و اعتبار
- ۱۴۱..... الگوی باید و هست در مورد حقیقت و اعتبار (دکتر حائری)
- ۱۴۴..... واقعیت های اخلاقی یک معادله ریاضی است
- ۱۴۶..... دیدگاه استاد جوادی آملی پیرامون نسبت ذهن و واقعیات خارج
- ۱۴۸..... دیدگاه استاد مصباح یزدی پیرامون رابطه مفاهیم ارزشی و مفاهیم عینی
- ۱۵۰..... دیدگاه استاد جعفر سبحانی پیرامون پایه تأثیر جهان بینی در احکام عقل عملی
- گفتار ششم

نظریه ادراک علامه طباطبائی

- ۱۵۷..... معرفی مسئله
- ۱۵۸..... اقسام ادراک
- ۱۶۰..... پیدایش کثرت در ادراکات
- ۱۶۱..... ثبات در ادراکات و نظریه بدیع علامه طباطبائی پیرامون ادراکات اعتباری
- ۱۶۳..... ارزش ادراکات از منظر علامه طباطبائی
- ۱۷۱..... جمع بندی و نتیجه گیری
- ۱۷۵..... منابع و مراجع

مقدمه

بدون تردید مهمترین نظریه فلسفی علامه طباطبائی (ره) نظریه ادراکات اعتباری است که تقریباً در همه آثار مهم و در چنان اصول فلسفه و روش رئالیسم، نهایه الحکمه، رساله الانسان فی الدنیا، رساله الولایه، رساله اعتباریات، المیزان، حاشیه بر کفایه الاصول و... به نوعی جلوه گر شده است. این دیدگاه که آرای دیگر آن متفکر را نیز با خود مرتبط می سازد در ساحت های مختلف فلسفی، همانند هستی شناسی، معرفت شناسی، منطق، فلسفه اخلاق، فلسفه سیاست و... طرح شده و قابل کاوش است، همچنانکه موضوعات غیر فلسفی همانند اصول، فقه، حقوق و هنر نیز می توانند در پرتو آن مورد بحث قرار گیرند، در واقع دو نگاه به این نظریه مهم در نظر ناظران، شارحان و متفکران وجود دارند: نگاهی که آن را صرفاً یک نظریه در باب امور اعتباری به معنی خاص کلمه و در ارتباط با برخی نیازهای فردی و جمعی انسان ارزیابی می کند و نگاهی که ادراکات اعتباری را به معنی جمیع آنچه انسان برای ارتباط با عالم خارج از خود اعتبار - یا تعبیر - می کند، در نظر می گیرد، یعنی همه علوم که جنبه حصولی دارند و به ادراک آدمی می آیند؛ نگاه اول یک منظر روش شناختی است و در پی تبیین رابطه عقل نظری با عقل عملی در ساحت باید ها و هست هاست اما نگاه دوم که دارای وجه جامع حکمی است تمام قلمرو

علوم را در بر میگیرد و با درجات مختلفی با آنها در ارتباط است. آنچه در این کتاب مورد بحث واقع شده است مسأله ای است از مسائل مرتبط با نگاه اول اگر چه از نگاه دوم نیز بطور فرعی به مسائلی پرداخته شده است.

کتاب حاضر که پایان نامه کارشناسی ارشد خانم یوسف زاده است تلاشی است قابل تقدیر در تبیین رابطه این نظریه با مبحث معقولات. در مورد این موضوع باید توجه کرد که بحث معقولات در تاریخ حکمت، در آثار ملاصدرا به اقسام سه گانه اولی، ثانی فلسفی و ثانی منطقی منتهی شده و وضع روشنی به خود گرفت (ر.ک؛ اسفار، ج ۱، ص ۳۳۵). اما مسأله مهمی که از ابتدای تاریخ فلسفه و حکمت همچنان مطرح بوده، نقش عقل عملی در «ادراک» است؛ به تعبیر دیگر این مسأله مهمی از حکمت است که آیا ادراک صرفاً در عقل نظری صورت می گیرد (و معقولات سه گانه را بوجود می آورد) یا عقل عملی هم نوعی ادراک دارد. پاسخ این است که تمام حکما بر ادراک عقل عملی تأکید داشته اند اما تفاوت مدرکات عقل عملی با مدرکات عقل نظری را در مسأله (شان) مدرک تعریف می نمودند؛ بدین معنا که مدرکات عقل نظری دارای شان ادراک و نظرنده ولی مدرکات عقل عملی هم دارای شان ادراک و نظرنده اند. این تفاوت اگر چه گویا بوده اما کامل نبود و به همین دلیل معیارهای دیگری برای تکمیل مدرکات عقل عملی مطرح می شد همانند رابطه خادم و مخدوم بودن عقل عملی و نظری؛ مفهوم عقلایی بودن مدرکات عقل عملی و نیز فطری بودن آنها؛ به این معنا که مدرک عقل عملی همچون خود عقل عملی خادم مدرک عقل نظری است؛ همچنین وقتی عقلاء بر مفهومی صحه بگذارند آن مفهوم، یک امر عقلی به معنی عقلایی - است؛ و نیز اینکه تمام مدرکات عقل عملی مربوط به امور بدیهی یا فطری مرتبط با عمل است همانند باور

به خوبی عدل و زشتی ظلم که آموختنی نیستند و از فطرت بر می خیزند. ادراکات اعتباری هم معیار دیگری است که می خواهد شان ادراکی عملی عقل عملی را بیان کند و بنا به توضیحاتی که در کتاب خواهد آمد، مدرکات عقل عملی را مدرکات بر ساخته و اعتباری می داند مفهوم اعتباری البته معنای موسعی است و گونه هایی دارد که بدانها اشاره می کنیم.

اگر مدرکات عقل عملی، اعتباری اند، به این معنا که بر اساس نیاز و ارتباط آدمی با جهان خارج اعتبار شده اند پس ما می توانیم از معقولات سخن بگوییم که نتیجه تعمل عقل عملی است؛ گویی نه دیگری از معقول، در کنار معقولات ثانی فلسفی، شناسایی شده است و در عین حال که مرتبه بالتر از آن خارج است و به اصطلاح جنبه عملی دارد و مثلاً حسن عدل و قبح ظلم را بیان می کند اما دارای شأن ادراکی نظری هم هست. این مسأله البته یک تحلیل از نظریه است و نگارنده این سطور که پیشنهاد تحقیق در این موضوع را برای پایان نامه نویسنده کتاب ارائه کرد و خود نویسنده، هیچکدام ادعای انحصار این تفسیر از نظریه علامه را ندارند.

معنای اعتبار در نظریه علامه وابسته به شناخت پیشینه و منابع این نظریه است. نظریه ادراکات اعتباری علامه از منابع مهمی در حکمت تأثیر پذیرفته و در آنها هم موثر بوده است؛ مباحث مرتبط با اعتباری بودن ماهیت، اصالت وجود، مسأله اعتبارات عقلی، علم حضوری و علم النفس تأثیر زیادی در پیدایش این نظریه دارند که در اینجا مجال پرداختن به آنها نیست و در کتاب هم از این منظر به آنها پرداخته نشده است، اما این پیشینه قوتمند در نظریه می تواند ثابت کند که ادراکات اعتباری نه یک نظریه بلکه یک نظام فلسفی است و می تواند در ادامه نظام وجودی صدرایی، به عنوان نظام ادراکات

اعتباری، و گرایشی در حکمت نو صدرایی، مطرح شود و اصول و ارکان آن در تحقیقات علمی، (مقاله، پایان نامه و رساله) واکاوی و استخراج شود. در اینجا برای نشان دادن جامعیت نظریه صرفاً به مواردی از طرح مسأله در آثار علامه اشاره کرده تحقیق و تفصیل آنها را به خواننده محترم وامی گذاریم:

در کتاب نه‌ایة الحکمة با سه معنا از اعتباری طرح بحث شده است: اعتباری در مقابل اصیل، اعتباری به معنی آنچه استقلال ندارد مثل مقوله اضافه در برابر جوهر و اعتباری به معنی آنچه مربوط به عمل است و تنها در ظرف عمل معنا دارد مثل ریاست. در رسائل سبعة (رسائل اعتباریات) از اعتباری بالمعنی الاعم سخن به میان آمده و امور اعتباری لازمه فعالیت قوای فعلا انسان خوانده شده است. در کتاب اصول فلسفه و روش رئالیسم، با تقسیم اعتبار به دو معنی اعم و اصغر، روی سخن با مسأله پیدایش کثرت در ادراکات است و این سوال مطرح می شود که پیدایش معارف جدید در اثر تحولات علوم بشری و در نتیجه، زیر سوال رفتن معارف فلسفی چه توجیهی دارد؟ پاسخ بر اساس نظریه مزبور، این است که آنچه مطابق خارجی ادراکات در معارف علوم جدید است همان امور اجتماعی است که خود انسان بوجود آورده است: «اینها نفسی می کنند چون اعتباری است ولی آن ادراکات که ظرف مطابق آنها خارج از اجتماع اندانی است و به وصف تحقق و وجود موصوفند متأثر از این تغییر نیستند... در تقسیم بندی دیگری، اعتباریات پیش از اجتماع به عنوان امور ثابت و عمومی خوانده شده اند و به مواردی چون حسن و قبح، استخدام و اجتماع، ظن و غایت اشاره شده است؛ همچنین از اعتباریات پس از اجتماع به عنوان امور اعتباری خاص و متغیر نام برده شده اموری چون ملکیت، ریاست، امر و نهی، کلام و سخن از این گونه معرفی شده است.

امید است کتاب حاضر در طرح بحث خود به عنوان مسأله‌ای از مسائل مربوط به نظریه ادراکات اعتباری مورد توجه محققان و علاقمندان به مباحث فلسفی قرار گیرد و نویسنده پر تلاش آن این تحقیق شایسته را در فرصت‌های بعدی به کمال برساند. برای ایشان از خداوند متعال توفیقات روز افزون در علم و عمل درخواست می‌کنم.

قم مقدس - سید محمد علی دیباجی

دانشیار دانشگاه تهران

فروردین ۱۳۹۵

www.ketab.ir

مقدمه نویسنده

از خداوند قادر و اسرارم که به بنده توفیق پژوهش در نظریه ادراکات اعتباری استاد بزرگوارم علامه طباطبائی را عطا فرمود.

بی شک در این نوشتار نظریه اعتبارات علامه، بعنوان یکی از نوآوری های نظام فلسفی ایشان، تنها از یک جنبه مورد عنایت قرار گرفته؛ و بنده بخاطر اهمیت زیاد این مبحث علمی اقدام به نشر این کتاب کرده ام. از اساتید ارجمند و اهل قلم می خواهم در تکمیل و گسترش این بحث گرانمایه علمی مرا یاری فرمایند.

امید است پژوهش حاضر مورد عنایت روح بلند عالم عالیقدر و استاد علامه طباطبائی قرار گیرد.

در نهایت از استاد گرامی جناب دکتر دیباجی بخاطر راهنمایی پایان نامه و نگارش مقدمه و از دانشگاه تهران بخاطر اجازه نشر این اثر کمال سپاسگزاری را دارم.

زینب یوسف زاده